

Суд (скорочено)

Володимир Винниченко

Неділя. Був дощ, і надворі ще не зовсім прояснилося. Але сонце прудко бігло з—за туману, золотило баню церкви і наближалося до економії.

"Земський начальник Михайло Денисович Самоцвіт, вигодований, опецькуватий чоловіча з підстриженими, мов стріха, чорними вусами й розтопірченими вухами, що дуже нагадують ліхтарі біля брички, вийшов із душних покоїв надвір і поволі ходить собі біля ґанку, балакаючи з гостем.

Гість, молодий, високий панок із блідим, млявим лицем і з жовтяками під очима, приїхав позичити жатку, але Самоцвіт послав прикажчика на село, й видати її нема кому. Ходять і чекають балакаючи".

Гостю нудно і ніколи, але він покірливо ступає поруч хазяїна, невпопад усміхається і киває головою. На ньому синенький коротенький піджачок, кишені якого пошиті так високо, що коли панок кладе туди руки, то нагадує трав'яного коника з піднятими ніжками.

Біля ґанку спориш у росі, у гостя вже мокрі ноги, але він покірно слухає хазяїна, лише інколи з ненавистю поглядаючи на кінчик його сірого вуха й носа, що ніби виглядають з—під начальницького дворянського картуза.

Самоцвіт говорить про гарну погоду, а гість несміливо каже, що, може б, йому видали жатку й без прикажчика?

Самоцвіт з веселим нетерпінням скрикує, що раз він сказав, що дасть, значить, дасть. А сам жатку не пускає в хід через те, що має косарів. "Це машини трошки кращі... Не зламається й не спортиться... То, голубе мій сивесенький, ерунда, що кажуть, ніби жаткою лучче. Плюньте! Косар і жатки! Та я й умиратиму, а жатки не пущу в ход... Зогний вона собі там..."

Далі Самоцвіт говорить, щоб сусіда не боявся, що не дадуть йому жатки. Ось приїде прикажчик, і все владається. А поки запрошує гостя подивитися на його суд.

Сонце випірнуло з саду. Враз стало ясно і душно. Земський начальник кректить, витирає хусткою піт, знімає кітеля і просить вибачення у панка, що він з ним так попростому, по—малоросійському говорить. І питає: "Та ви й самі, здається, трошки з наших?.. Ваша фамілія саме така, малоросійська... Дуринда — це чисто наша, хохлацька..." Гість злегка червоніє, мішається, хоче заперечити, але потім вмовкає.

"Ради празника в дворі людей не видно", тільки біля кухні стояли Дуриндів кучер і Самоцвітів, а також рябий Спиридон. Вони весело про щось розмовляли.

Самоцвіт говорить, що тепер не люблять простоти. А "все з викрутасами, по—новомодньому". Ось хоч бий з мужиками. Були у Полтаві бунти. Звичайно ж, як нема чого їсти, то й святий збунтує. Ну були собі бунти та й були. Побили, покарали, та й годі. Так ні. Розсилають бумаги по всіх губерніях, щоб земське начальство роз'яснило селянам "их отношения к помещикам и к тем неблагонамеренным лицам, кой сии

отношения обостряют". А як пояснити мужику, що таке неблагонамеренные лица"? Не скажеш же, що "це такі ліца, що хочуть зрівнять мужика з паном, що говорять не слухати начальства, що бунтують вас..."

"А чого ж їм нас бунтувать?" — "А того, що думають, ніби вам погано живеться".— "Атак, так, спасибі їм, погано, погано... Правду кажуть, добрі люди, дай Боже здоровля". А ти тільки нагадай козі смерть, так і пішло, мужик тобі вже й до смерті не забуде, що йому погано живеться... І ти там уже хоч плюй йому в очі, а він усе буде казати на цих "неблагонамеренных": "Добрі люди, дай Боже здоровля". Ось і все роз'яснення. І По йому ще скажеш? Люби свого поміщика? "А чого ж поміщик мене не любить?" — скаже він.

Тому і виходить, що не "неблагонамеренные лица", а сам земський начальник мужиків бунтує.

Самоцвіт згадав ще одну історію. Є в нього приятель у сусідньому повіті, земський начальник. Донесли йому, що в одному селі з'явилися прокламації. Поїхав він туди швидко, звелів зібрати всіх людей до волості. Прочитав прокламацію й питає грізно: "Ну, сукини сини, бачите, що ви читали?!" А вони: "Та бачимо, спасибі вам... Так добре прочитали, що як на долоні все. По-божому написано, справедливо..." Приятель у гнів: "Хіба я... для того читав, щоб ви хвалили? " А селяни: "А для чого ж? " От тут і роз'ясни їм, що те, що, по—їхньому, написано по—божому, для начальства — по—чортячому. "Там же (каже, значить, мій приятель) говориться про те, що начальства слухать не треба, там же бунтують вас".— "А що ж, кажуть йому, як правда".— "Як правда?! То вий на царя возстанете?" — "А що ж, кажуть, як все одно помираєш. ...Та краще ж за правду погинути!" От тобі й роз'яснив!"

Дуринда зацікавлено спитав, що ж було далі. Самоцвіт відповів, що селяни "взяли та й змовилися не йти до свого поміщика на роботу", поки той не підвищить плату. "От і роз'яснив. А не роз'ясняй він, вони б, може, й досі не знали, чого їм треба і як треба робити..."

Дуринда задумливо бубонить, що і в нього таке саме. Косарі вимагають по 20 копійок надбавки. Якби не приїхав позичати жатку, то й справді б довелося давати.

"Ну, от! — живо підхоплює Самоцвіт. Це у вас, потім у другого, у третього. ...Тепер, брат, мужик не той... Тепер... тільки силою держи, та й то бійся... А роз'яснення — це смерть... Ти йому кажи: "Бог велить слухать царя й начальство", а він тобі: "А Бог сказав, щоб рівні були". Ти йому: " Бог велів у поті чола хліб зароблять"; а він тобі: "А Бог велів усім робити, а чому ж пани нічого не роблять?" Тепер мужика не обдуриш, він уже йсам більше пана знає.

До маніфесту селяни думали, що цар їм допоможе, а тепер бачать, що й цар за панів.

І Самоцвіт продовжує: "Служу я вже 10 год у земських начальниках, три рази мене били мужики, два рази палили, сам я за сотню, та де там, тисячу мужицьких морд розбив... Знаю я вже їх, як свої п'ять пальців..." То ж добре, каже, якщо таке становище ще хоч з 10 років протримається.

Земський начальник сумно підморгує і робить рух пальцями, ніби вбирає блоху.

Дуринді робиться чогось сумно—сумно і дуже жаль себе. Він уявляє, як приходять мужики, відбирають у нього все й женуть із землі та з економії. Але потім усміхається й говорить: "Ерунда! Ничего с того не бу-дет..." Самоцвіт йому заперечує і поривається битися об заклад на "тисячу рублів" і жатку, що через десять років цього не буде. І рішуче каже, що не треба мудрувати, політикувати, роз'ясняти. Винуват мужик — в морду, і все. Потім ще раз пропонує гостю подивитися на його суд — "скорий, правий і справедливий". От зараз прийде один... мужичок... Вже два рази замічався в тому, що заводить розговори з мужиками про панів, про землю... Раз, два... третій в вухо — і марш! І ніяких роз'яснень!.. Да!.. І от десять год у цім селі, а спитайте кого, чи у мене було коли, щоб вони устроїли якусь свою змову, щоб якийсь бунт був... Яку раю!.. Тепер—от по тридцять копійок у день роблять мені... А скажу, й по десять робитимуть... І ще десять год буду — і нічого не буде! Ось зараз прийде цей Никонор, наб'ю морду — і всім розговорам у селі кінець..." А коли, продовжує Самоцвіт, посадити його в тюрму, то через місяць — два він там такого набереться, що й за два роки не виб'єш. Отже, "одно, чим можна здержать мужика, то... бить його треба... Бить, бить і не давать і вгору глянуть... І мовчки бить, без усяких розговорів!"

Сусіди сідають на східцях, дожидають винуватого.

Дуринді вже не хочеться жатки, а дуже кортить суду. Він мріє, як би гарно було, коли б усі мужики зробились одним чоловіком. Дав би раз у вухо — і добре було б, і жатки не треба позичати.

Самоцвіт знову каже, що мужик вже знає свою силу, уже починає говорити, що всі рівні, що всім треба робить, що в одного пана більше землі, ніж у цілого села... А що ж буде, як він ще порозумнішає? І сам собі відповідає: "Полетимо ми з вами, аж загудить, молодой человек!"

Раптом якась постать замаячила на дорозі. Самоцвіт командує приготуватися і сидить на ґанку з таким рішучим виглядом, "ніби йому зараз мають виривати зуби".

У двір вступає високий, огрядний мужик з рудою, майже червоною бородою. Обличчя у нього теж червоне, спітліле, невеличкі зеленуваті очі стурбовані, а хитрі губи міцно стулені.

"Крутоноженко?" — різко питає його земський начальник.

"Так точно!" — поспішно відповідає мужик.

"— Никанор?"

— Нікак нет, Никихвор!

— Все одно!.. Знаєш, чого я тебе кликав?

— Так точно... казав прикажчик. Що, значить, кликали, а точно, щоб дек... не звестен. Потому, выходит... как вина моя действительно, есть... то...

— Ну, добре! — перебиває його Самоцвіт.— Підожди трохи..." Крутоноженко відважується подивитися навкруги. А земський підводиться і кричить кучерам, щоб ті йшли геть з двору.

Крутоноженко, видно, вже трохи заспокоївся. Але руки все ще дрижать і нервово "йорзають" по козирку картуза.

Самицвіт підкликує селянина ближче і питає, чи той визнає себе винним.

Крутоноженко каже, що визнає. Дійсно, він колись піймався на тому, що продавав водку. Тепер ж не знає, у чому винен, хіба що хтось неправдиво доніс. Але говорить про все це такими плутаними словами, що Самоцвіт з Дуриндою нічого не розуміють.

Земський начальник звертається до Крутоноженка:

"...Ти мені кажи: ти винуват?

— Винуват.

— Знаєш, у чому винуват?

— Та... Знаю.

— Хочеш, щоб я тебе в суд потягнув?"

Крутоноженко неспокійно дивиться начальникові в очі й говорить, що ні, не хоче.

Земський знову: "А наказати тебе за вину твою треба?"

Селянин із жовтого знов робиться червоним.

" — Ну? Що ж мовчиш? Признаєш мій суд чи хочеш, щоб я тебе потягнув у настоящий суд і заморив тебе в тюрмі? Га? Признаєш?

— Так точно, признаю.

— Ну, то ось тобі... Р—раз!"

Білий рукав Самицвітової сорочки миготить у повітрі, чується один ляпас, другий.

Раптом Крутоноженко нахиляється, тримаючись за носа. У нього крізь пальці червоніє кров.

"— Ну, от... Кров з носа...— незадоволено й докірливо бурмоче Самоцвіт.— ...Стидався б... Наче дитина маленька".

Селянин виправдовується, що, мовляв, парко надворі.

У цей час за ворітьми чується якийсь галас. Здається, що ведуть когось чи драка там. Нарешті у дворі з'являється прикажчик з цілим гуртом людей. Усі щось кричать, "сікаються до прикажчика й поглядають на високого рудого мужика без шапки й піджака, дуже схожого на Крутоноженка".

Земський начальник питає, що це за люди, що за крик.

Прикажчик говорить, що бунт. І показує дрижачими руками бумажки.

Самоцвіт читає папірчик, і лице його робиться все червонішим і червонішим. Грізно питає: "Хто читав?.. Хто роздавав?" Прикажчик відповідає, що читали всі, а хто роздавав — не бачив, бо ходив до Никихвора Крутоноженка, як пан наказав. Потім пішов до волості, а там селяни. Він сказав їм, щоб завтра раніше виходили на роботу, а ті стали кричати, що за таку плату хай пошукають дурніших робити. Тоді прикажчик зрозумів, що тут щось не те. Став вимагати ті бумажки, що селяни читали й поховали, а вони йому показали дулю. І панові сказали віднести...

"— Так ти смів це казати? — злісно повернувся до високого мужика Самоцвіт.

— Про дулі я нічого не знаю,— похмуро одповідає високий.— А про те, щоб не йти на роботу, казав... І ще казатиму!.. Де ж таки видано, щоб дорослій людині та по тридцять копійок у жнива платилося?.. Та краще пальці свої гризти, ніж за таку плату робити..."

Земський просто німіє, потеряно розводить руками. Раптом оживає і суворо гукає високого: "Ступай сюди!" Той допитується: "Чого?" — Так ти хочеш, щоб я тебе в тюрму одправив?

— А за що мене в тюрму?

— Ага!.. Так ти так!.. Не хочеш, не треба... Будеш же ти каяться!

— Нема чого каяться... Чого мені каяться...

— Добро, добре... Як його звуть?

— Крутоноженко, ваше високоблагородіє! — поспішно вигукує прикажчик.

— Як? Крутоноженко? Який Крутоноженко?

— Та от сей же! Никонор Крутоноженко... Не той, що я кликав до вас... То Никихвор, а це Никонор... То брат цього.

— Постой! — раптом перелякано дивиться на його Самоцвіт.— Хіба ж я тобі казав Никихвора кликати?.."

Прикажчик теж лякається і мовчки дивиться на земського.

Перший Крутоноженко, зачувши цю розмову, підходить ближче, тримаючись заніс, пильно дивиться і щось напружено думає. Новий Крутоноженко поглядає на першого і теж щось думає.

Самоцвіт знову накидається на прикажчика і кричить, що казав йому кликати Никонора, а не Никихвора.

"Хм...— стурбовано бурмоче прикажчик,— Ну да, Никонора... Ошибся..."

Земський начальник знову лає прикажчика, що через нього він чоловікові безневинно морду розбив, кров пустив.

Прикажчик зовсім прибитий, зігнувся і тільки кліпає очима.

"— Ати, Никихворе,— вмить повертається Самоцвіт до першого Крутоноженка,— чого мовчиш? Якого чорта приліз? От тепер і зрадій..."

У валці чується сміх і голоси:

— Ось так краще: кравець згрішив, а шевця повісили!

— Нічого, вони брати, то поділяться! — задумливо кидає якийсь дядько..."

Але побитого Крутоноженка це, очевидно, не влаштовує. Він уже не держиться за носа і кров ллється по обличчю, падає на піджак. "Очі його дивляться на Самоцвіта сміливо й з ненавистю.

— Ні, я так не хочу, ваше благородіє,— говорить він рішуче.— Це непорядок. Хоч ви й начальство, а безневинно людей нема чого бить... Я Луду жаліться... Це не суд, а розбій!.."

І при цих словах Самоцвіт аж сатаніє: "— Розбій? Мій суд розбій?!

— Авжеж, розбій! — одсовуючись назад, але й собі сатаніючи, кричить І Никихвор.— Що то за мода так бить людей? Який то суд? Суду городі, а не надворі..."

Самоцвіт не видержує, кидається на Никихвора, але той ховається у валку людей.

Начальник тупотить ногами і вимагає дати йому обох братів.

Всім стає страшно, але стоять мовчки. Блідий переляканий Дуринда зі страхом дивиться на почервонілого, що от ніби зараз бризне кров, Самоцвіта.

Той сідає на ґанок, п'є воду і сидить деякий час нерухомо. Потім каже до панка: "Ще колись так і удар буде... Вспильчивий я друже..."

І наказує підготувати бричку, зв'язати обом Круктоноженкам руки й посадить на передок. Він повезе їх до міста і покаже справжній суд.

Прикажчик, радий, що не попало за "ошибку", зривається з місця і біжить виконувати наказ.

"— А жатку, значить, я уже без вас возьму, Михайло Денисович? — несміло нагадує Дуринда, йдучи за ним".

Тоді Самоцвіт згадує про жатку, кличе прикажчика й питає, скільки в нього працює строкових людей. Лука відповідає, що з тридцять буде. Начальник каже, щоб селян не чіпав — сам "розщитається", як приїде, а строкових вигнав і замість них поставив жатку.

Дуринда скринує здивовано, адже жатку обіцяли йому.

Самоцвіт повертається до нього й говорить зі злістю, що, мовляв, хіба він не бачить, що робиться тепер.

Дуринда стурбовано благає сусіда дати йому жатку, як обіцяв, а з бунтівникам справитися своїм судом, але той лише махає рукою на селян і мовчки йде до покоїв.

Через півгодини з двору виїжджає бричка із Самоцвітом і зв'язаними Круктоноженками.

З обох боків дороги стоять селяни й похмуро дивляться їм вслід.

На рові стоїть засмикана конячина і сумно хитає головою. Дуринді здається, що вона промовляє до нього: "Полетимо, полетимо, аж загудить, молодой человек!"